

УДК 343.148

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2022.4.19>

А. А. Саковський

доктор юридичних наук, професор,
директор навчально-наукового інституту № 2
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0762-859X>
svb_knus@ukr.net

А. В. Мировська

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5714-1873>
a.mirovskaya@ukr.net

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМНИХ ПИТАНЬ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ

У статті розглянуто проблемні підходи щодо сучасних теоретичних положень визначення змісту та ролі спеціальних знань під час здійснення кримінального провадження.

Вивчено стан наукових досліджень з питань практики застосування спеціальних знань та проаналізовано погляди вчених-криміналістів та практиків щодо визначення категорії «спеціальні знання».

Досліджено генезу категорії «спеціальні знання» та співвідношення із категоріями «спеціальні пізнання», «наукові знання» та «правові знання».

З'ясовано ознаки спеціальних знань, зокрема: незагальновідомість, незагальнодоступність; неодноразовість використання; належність до певної галузі знання в сфері їх практичного використання; оволодіння ними можливе в процесі теоретичної і практичної підготовки в межах конкретної діяльності; вони повинні базуватись на досягненнях науки; надаються не в прямій, а в опосередкованій формі; вони не є професійними для слідчого (дознавача); вводяться в кримінальний процес у встановленій законом формі за умови наявності в учасників процесу необхідності у використанні таких знань; їх використання пов'язане з рівнем освіти і/чи підготовки, а також із професійним й іншим досвідом; вони сприяють забезпеченню винесення органами досудового розслідування законного та обґрунтованого рішення у кримінальному провадженні.

Запропоновано підхід до розподілу форм використання спеціальних знань: 1) одержання консультацій спеціаліста; 2) участь спеціаліста при провадженні окремих слідчих (розшукових) дій (слідчого огляду, допиту, обшуку, слідчого експерименту, тощо); 3) провадження судових експертиз.

Сформовано вектор удосконалення як теоретичних підходів щодо визначення поняття «спеціальні знання» та мети їх використання під час розслідування кримінальних правопорушень, так і регламентації в кримінальному процесуальному законодавстві окремих питань використання спеціальних знань.

Ключові слова: спеціальні знання, кримінальне провадження, досудове розслідування.

Постановка проблеми. Процес розслідування будь-якого кримінального правопорушення пов'язаний із необхідністю дослідження обставин різних сфер суспільних проблем та життєдіяльності. У таких ситуаціях професійних знань слідчого, його досвіду або обізнано-

сті щодо окремих питань, які потребуватимуть перевірки під час розслідування, може виявитися недостатньо для забезпечення повноцінного та всебічного аналізу подій, що в свою чергу може негативно вплинути на кримінальне провадження [1, с. 268].

Відповідно до ст. 2 КПК України завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду ... [2]. Реалізація головних завдань кримінального провадження відбувається, в тому числі шляхом використання спеціальних знань та залучення до процесу розслідування спеціалістів. Стаття 71 КПК України визначає поняття спеціаліста у кримінальному провадженні як особи яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок, а також його права, обов'язки та відповідальність [2].

Правильне розуміння поняття спеціальних знань у кримінальному процесі – це важлива умова їх використання в різних формах учасниками кримінального судочинства під час здійснення кримінального провадження [3, с. 12].

Стан опрацювання. Окремі проблеми використання спеціальних знань досліджувались у наукових працях Ю. П. Аленіна, В. П. Бахіна, В. Д. Берназа, А. В. Бондара, Т. В. Варфоломеевої, В. Г. Гончаренка, Ю. М. Грошевого, В. А. Журавля, А. В. Іщенка, Н. І. Клименко, О. Н. Колесніченка, В. О. Коновалової, І. І. Котюка, В. С. Кузьмічова, І. В. Куриліна, А. В. Мировської, В. К. Лисиченка, Є. Д. Лук'янчикова, М. Я. Сегая, В. І. Семенова, В. В. Тіщенко, В. Ю. Шепітько та ін., проте необхідно зауважити, що нині тенденція відмежування інституту використання спеціальних знань у кримінальному процесі є очевидною, водночас, незважаючи на великий науковий і практичний потенціал, зміст основоположного поняття «спеціальні знання» в сучасній науці кримінально-процесуального права тлумачиться неоднозначно [3, с. 12].

Метою статті є висвітлення проблемних питань, які виникають навколо наукової категорії «спеціальні знання», оскільки вони впливають на формування прав та обов'язків учасників кримінального провадження, умови та порядок їх діяльності в процесі розслідування, систему гарантій, визначають характерне процесуальне значення отриманих результатів, що в свою чергу зумовлює не лише їх суто академічне, але і суттєве прикладне значення [3, с. 12].

Виклад основного матеріалу. Залучення спеціалістів до проведення слідчих (розшу-

кових) дій є однією з найпоширеніших форм використання спеціальних знань під час розслідування. Участь спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) дій з позицій дотримання норм кримінально-процесуального закону може бути: обов'язковою, в силу прямої вказівки закону; ситуаційно-рекомендованою нормами закону або факультативною (участь спеціаліста законом не обумовлюється, але є можливою і визначається рішенням слідчого, виходячи із специфіки слідчої ситуації та потреби у використанні спеціальних знань для встановлення конкретних обставин) [4, с. 89-90].

Водночас, питання поняття та цілей використання спеціальних знань у кримінальному процесі досліджується фрагментарно та висвітлюються лише окремі аспекти, які переважно стосуються форм використання таких знань.

В чинному кримінальному процесуальному законодавстві теж відсутнє чітке їх розуміння, що призводить до виникнення численних питань і складних ситуацій, які важко вирішити на практиці. Отже, існує необхідність у проведенні комплексного дослідження поняття «спеціальні знання» як категорії кримінально-процесуального права та мети їх використання під час розслідування кримінальних правопорушень [3, с. 13].

Проаналізувавши різноманітні погляди та підходи вчених і практиків до визначення категорії «спеціальні знання», можливо дійти висновку, що під спеціальними знаннями розуміють систему незагальновідомих, незагальнодоступних, науковообґрунтованих і практично апробованих знань, теоретичного та прикладного характеру, в галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла, отриманих унаслідок спеціальної підготовки, підвищення кваліфікації, самоосвіти, наукової діяльності, досвіду практичної роботи за спеціальністю, що не становлять професійних знань суб'єкта доказування і використовуються з метою одержання доказової та орієнтуючої інформації, необхідної для встановлення істини під час розслідування [5, с. 120].

Проте, слід звернути увагу, що одним із основних дискусійних питань кримінально-процесуальної теорії є співвідношення таких термінів, як «спеціальні знання» і «спеціальні пізнання». Зазвичай у науковій літературі ці два поняття вживаються як рівнозначні, хоча, ні з філософської, ні з філологічної точки зору, ці категорії не є синонімічними [3, с. 18].

Категорія «спеціальні пізнання», в першу чергу, відображає безпосередній процес отри-

мання знань, тоді як зміст категорії «спеціальних знань» відображає якість знань, якими повинні володіти відповідні особи – спеціалісти, експерти, тощо. Тобто, поняття «спеціальні пізнання» є ширшим, за своєю природою, ніж поняття «спеціальні знання», оскільки включає в себе не лише теоретичний, але й емпіричний аспект [3, с. 18].

Не позбавлене певної полеміки і питання про співвідношення спеціальних і наукових знань. Не можна не погодитись із позицією більшості вчених, які вважають, що спеціальними можуть бути лише наукові знання, заперечуючи можливість ототожнення цих понять, оскільки по суті ці категорії уособлюють їх різну спрямованість.

Дійсно, спеціальним знанням властиві деякі ознаки наукових знань, зокрема: всебічність, проблемність, предметність, обґрунтованість, доказовість, системність тощо. Але у зазначеному контексті вони набувають іншого змістовного наповнення, оскільки мають специфічну мету та завдання в межах кримінального провадження. Разом з тим, слід звернути увагу, що достовірність спеціальних знань зумовлена саме наявністю наукового підґрунтя, яке виступає важливою умовою їх використання у кримінальному процесі.

Ще одним дискусійним питанням практики використання спеціальних знань у кримінальному провадженні є належність знань із галузі права до спеціальних.

Ставлення вчених до цієї проблеми неоднозначне, а в окремих випадках навіть діаметрально протилежне – від визнання знань у галузі права такими, які можна без будь-яких застережень вважати різновидом спеціальних і використовувати в інтересах судочинства, до рішучого заперечення можливості включення цих знань до переліку спеціальних та категоричної відмови від їх використання в доказуванні, а також виключення можливості призначення й проведення правових експертиз [3, с. 20].

Вирішення правових питань утворює виняткову компетенцію органів досудового розслідування, в той же час більшість законів характеризується внутрішньою суперечливістю, тенденцією до постійних змін і внесення доповнень, у них не завжди передбачається механізм реалізації норм, що створює певні проблеми у практиці правозастосування.

Враховуючи викладене, Л. В. Казміренко висуває тезу, що з боку слідчого було б неправильним ігнорувати поглиблені знання юристів, які спеціалізуються в якійсь вузькій сфері

правової діяльності, що виходить за межі його професійної діяльності [6]. Аналогічну позицію висловлює і І. Р. Курилін, який уточнює, що вчені в галузі кримінального права, кримінального процесу можуть надавати слідчим необхідні консультації, поради та рекомендації [7, с. 6].

Аналізуючи різні погляди вчених та їх підходи до визнання правових знань спеціальними в кримінально-правовому сенсі слова, ми дійшли висновку, що уважати правові знання спеціальними є необґрунтованим та більш доречним все ж є продовження практики отримання непроцесуальних консультацій у старших колег, а також юристів, які працюють в інших сферах діяльності.

Досліджуючи ґенезу категорії «спеціальні знання» не можливо залишити поза увагою такі поняття як «вміння», «навички», «досвід», які фактично формують зміст цієї категорії та являються його складовими частинами.

На нашу думку, недоцільно виділяти професійний досвід самостійним елементом в структурі спеціальних знань. Він є лише умовою для формування практичного компонента спеціальних знань. В результаті накопичення досвіду щодо використання інформації у спеціаліста (експерта) формуються відповідні навички, які потім трансформуються у систему вмінь. Тому необґрунтовано і нелогічно виділяти вимогу про наявність професійного досвіду, яка пред'являється до спеціаліста (експерта), як самостійного структурного елемента спеціальних знань [3, с. 25].

Дослідивши запропоновані вченими визначення поняття «спеціальних знань», а також розглянувши співвідношення цієї категорії з іншими науковими категоріями, можна дійти узагальненого висновку, що в зазначене поняття охоплює наступні характеризуючі ознаки: незагальновідомість, незагальнодоступність; оволодіння ними можливе в процесі теоретичної і практичної підготовки до конкретної діяльності; неодноразовість використання; вони повинні базуватись на досягненнях науки; належать до певної галузі знання в сфері їх практичного використання; надаються не в прямій, а в опосередкованій формі; вони не є професійними для слідчого (дізнавача); вводяться в кримінальний процес у встановленій законом формі за умови наявності в учасників процесу необхідності у використанні таких знань; їх використання пов'язане з рівнем освіти і/чи підготовки, а також із професійним й іншим досвідом; вони сприяють забезпеченню винесення органами досудового розслідування законного

та обґрунтованого рішення у кримінальному провадженні.

Незважаючи на те, що спеціальні знання спеціалістів (експертів) використовуються в різних формах, можна, враховуючи положення кримінального процесуального законодавства, сформулювати єдині умови правомірності використання зазначених знань, що обумовлюються їх загальним призначенням – сприяти слідчим (дізнавачам) у встановленні істини під час досудового розслідування. Значення даних положень у тому, що вони, надаючи правильні орієнтири, допомагають розібратись у складних випадках використання спеціальних знань, що виникають на практиці. Основним правилом використання спеціальних знань є використання апробованих методик дослідження, а під час участі спеціаліста в слідчих (розшукових) діях – дотримання розроблених криміналістичних рекомендацій.

Відсутність єдності думок у наукових колах притаманна і проблемі, пов'язаній із формами використання спеціальних знань, а аналіз наукової літератури свідчить про існування численних підходів до їх диференціації. В першу чергу, така ситуація пояснюється відсутністю належного процесуального врегулювання.

Разом з тим, результативність використання спеціальних знань в практиці розслідування залежить від правильного вибору відповідної форми спеціальних знань або грамотного поєднання кількох форм, а чітке визначення місця, значення та змісту кожної з використовуваних форм має першочергове практичне значення.

Найбільш доречним є підхід до розподілу форм використання спеціальних знань на процесуальну та непроцесуальну. Такий підхід властивий більшості вчених-криміналістів та прослідковується у значній кількості наукових праць, а тому по праву може називатись класичним.

Саме такий розподіл, на наше переконання сприяє з'ясуванню доказового значення результатів конкретних форм використання спеціальних знань, що має певне теоретичне і практичне значення. Крім того, даний підхід дозволяє розширити межі і підвищити ефективність використання даних форм, наприклад, під час розслідування обставин, що мають значення для з'ясування істини, але не є доказами, наданні технічної допомоги слідчому в плануванні розслідування, побудові слідчих версій, в процесі підготовки і після завершення слідчої (розшукової) дії: в оцінці її результатів, у визначенні

напрямів дослідження та використання речових доказів й іншої отриманої інформації.

Розслідування кримінальних правопорушень, передбачає використання спеціальних знань. Ці знання можуть застосовуватися у наступних різновидах: 1) одержання консультацій спеціаліста; 2) участь спеціаліста при провадженні окремих слідчих (розшукових) дій (слідчого огляду, допиту, обшуку, слідчого експерименту, тощо); 3) провадження судових експертиз. Причому при розслідуванні використовуються не лише традиційні спеціальні знання, але і нетрадиційні (складання психологічного портрета (профілю); запрошення спеціалістів-аналітиків; комплексні консультації тощо) [8, с. 48-49].

Отже, у кримінальному судочинстві спеціальні знання можуть використовуватися у процесуальній і непроцесуальній формі. Процесуальна форма передбачає залучення спеціаліста до участі в слідчих (розшукових) діях, а також під час призначення і провадження судових експертиз. Непроцесуальні форми – це консультативна і довідкова діяльність обізнаних осіб, провадження ревізійних і аудиторських дій, участь обізнаних осіб в оперативно-розшукових заходах, у тому числі і проведення ними попередніх досліджень матеріальних об'єктів, надання технічної допомоги слідчому і оперативному співробітнику тощо [5, с. 402].

Процесуальні та непроцесуальні форми використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних проваджень органічно пов'язані між собою і надають достатньо широкі можливості дізнавачам та слідчим щодо впровадження в доказування новітніх досягнень науки й техніки. Проте зазначені форми використання спеціальних знань поки що не створюють інтегровану взаємодіючу систему, охоплену єдиними методологічними, організаційними та правовими засадами, що призводить до відсутності чіткої кореляції зазначених видів спеціальних знань та дискретності процесу техніко-криміналістичного забезпечення розслідування [3, с. 32].

Лише комплексне, тактично грамотне використання зазначених форм забезпечує вирішення завдань кримінального судочинства. Недостатнє дослідження непроцесуальних форм використання спеціальних знань породжує на практиці численні правові, організаційні й інші проблеми залучення спеціалістів на етапі досудового розслідування, використання результатів їх роботи в доказуванні, а особ-

ливо гостро вони проявляються під час розслідування нетипових різновидів кримінальних правопорушень, зокрема: кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням вибухо-небезпечних речовин, пов'язаних із підпалами, а також вчинених у сфері будівництва, економіки, тощо.

Таким чином, існуючі форми використання спеціальних знань тісно пов'язані між собою, ґрунтуються на єдиних принципах, спрямовані на досягнення загальної кінцевої мети. Тому сукупність цих форм доцільно розглядати як систему з упорядкованими певним чином елементами, що взаємозалежні між собою й утворюють єдине ціле, де кожний елемент виявляється в кінцевому рахунку зв'язаним із всіма іншими елементами і його властивості легше усвідомити з урахуванням цих зв'язків [3, с. 32].

Поділ всіх форм використання спеціальних знань за ступенем порядку їх регламентації в законі є найбільш раціональним. Це дозволяє передбачити всі випадки використання спеціальних знань, виявити недоліки, а також визначити шляхи удосконалення їх використання та законодавчого врегулювання. Крім того, подібна класифікація сприяє правильному і більш широкому використанню всіх форм спеціальних знань всіма суб'єктами в процесі їх правозастосовної діяльності.

Але не можна залишити поза увагою і інші підходи до класифікації форм використання спеціальних знань. Наприклад, відмінною від інших точок зору є позиція В. Г. Лукашевича та М. В. Салтевського, які вказують, що на підставі так званого процедурного принципу всі форми використання спеціальних знань можна диференціювати на безпосередні (використання власних спеціальних знань органом розслідування) та опосередковані (залучення спеціаліста). На їх думку, другий блок класифікаційної системи будується на основі традиційного процесуального принципу, відповідно до якого опосередковані форми використання спеціальних знань поділяються на три групи: процесуальні, непроцесуальні та змішані [9, с. 49].

Окремі науковці взагалі не поділяють форми використання спеціальних знань на процесуальні та непроцесуальні, а викладають їх в єдиному переліку. Деякі вчені стверджують, що головним критерієм розмежування форм використання спеціальних знань в кримінальному судочинстві є значення їх результатів (доказове чи орієнтуюче). Проте такий розподіл не дозволяє створити всеохоплюючу систему форм

використання спеціальних знань у процесі розслідування кримінального правопорушення, оскільки недостатньо враховуються характер, умови такої діяльності, правові повноваження окремих суб'єктів доказування [3, с. 34].

Також зустрічаються класифікації за: процесуальним статусом особи, яка використовує спеціальні знання; стадіями розслідування кримінального правопорушення; метою використання (пошук, виявлення, фіксація, вилучення, дослідження слідів кримінального правопорушення) і способом їх реалізації тощо.

Кожна із запропонованих класифікацій має право на існування, оскільки вона базується на аналізі кримінального процесуального законодавства та відомчих підзаконних актів, які визначають умови, суб'єктів та їх права і обов'язки під час використання спеціальних знань у слідчій практиці [10].

Висновки. Спеціальні знання, як кримінально-процесуальна категорія – це знання, що використовуються з практичною (прикладною) метою, а напями їх використання мають багатопрофільний характер, що дозволяє дійти висновку, що інститут використання спеціальних знань є важливим інструментом слідчого для забезпечення всебічного, неупередженого, повного та швидкого розслідування кримінальних правопорушень, а необхідність їх застосування пов'язана з тим, що пізнання події кримінального правопорушення є складним процесом об'єктивної дійсності і вимагає від слідчого застосування широкого кола суспільних, природничих, технічних знань, тощо. Водночас аналіз теоретичного й емпіричного матеріалу дозволяє зробити висновок про необхідність удосконалення як теоретичних підходів до визначення поняття «спеціальні знання» та мети їх використання під час розслідування кримінальних правопорушень, так і про регламентацію в кримінальному процесуальному законодавстві окремих питань використання спеціальних знань.

Список використаних джерел:

1. Плосконос А.І., Саковський А.А. Використання спеціальних знань під час допиту учасників організованих злочинних груп та злочинних організацій. *Підприємництво, господарство і право*. № 5. Київ, 2021. С. 268-272.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

3. Мирівська А.В. Використання спеціальних знань при розслідуванні фальшивомонетництва : дисс. ... канд. юрид. наук.: 12.00.09. Київ, 2012. 285 с.
4. Мирівська А. В. Тактика використання спеціальних знань під час проведення допиту при розслідуванні фальшивомонетництва. *Науковий вісник ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. Випуск 31. Том 3.* 2015. С.89-92
5. Мирівська А. В. Поняття використання спеціальних знань у ході розслідування фальшивомонетництва. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). № 2-3 (2526). 2011. С. 115-122.
6. Казміренко Л. В. Проблема визначення змісту спеціальних знань у кримінальному судочинстві. URL: <http://intkonf.org/2009/05/>.
7. Курилін І. Р. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, які посягають на права інтелектуальної власності : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук.: 12.00.09. Київ, 2007. 16 с.
8. Шепітько В. Ю. Тактика розслідування злочинів, вчинених організованими групами та злочинними організаціями : монографія. Харків, 2000. 88 с.
9. Салтевський М. В. Криміналістика : підручник. Харків, 1999. 415 с.
10. Лук'янчиков Є. Д. Форми взаємодії в процесі використання спеціальних знань. URL: <http://visnyk-psp.kpi.ua/uk/2009-3/09-3-9.pdf>.
11. Лисенко В. В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування податкових злочинів : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук.: 12.00.09. Київ, 2006. 32 с.

Sakovskiy A. A., Myrovska A. V. Theoretical aspects of problems of the use of special knowledge during the investigation

The article examines problematic approaches to modern theoretical provisions for determining the content and role of special knowledge during criminal proceedings.

The state of scientific research on the practice of applying special knowledge was studied and the views of forensic scientists and practitioners regarding the definition of the category «special knowledge» were analyzed.

The genesis of the category «special knowledge» and the relationship with the categories «special knowledge», «scientific knowledge» and «legal knowledge» were studied.

The signs of special knowledge are clarified, in particular: not generally known, not generally available; repeated use; belonging to a certain field of knowledge in the field of their practical use; mastering them is possible in the process of theoretical and practical training within the limits of a specific activity; they must be based on the achievements of science; are not provided directly, but indirectly; they are not professional for the investigator; are entered into the criminal process in the form prescribed by law, provided that the participants in the process have the need to use such knowledge; their use is related to the level of education and/or training, as well as professional and other experience; they contribute to ensuring that pre-trial investigation bodies make a legal and well-founded decision in criminal proceedings.

An approach to the distribution of forms of the use of special knowledge is proposed: 1) receiving specialist consultations; 2) participation of a specialist in the conduct of individual investigative actions (investigative examination, interrogation, search, investigative experiment, etc.); 3) conducting forensic examinations.

The vector of improvement of both theoretical approaches to the definition of the concept of «special knowledge» and the purpose of its use during the investigation of criminal offenses, as well as the regulation of certain issues of the use of special knowledge in the criminal procedural legislation, has been formed.

Key words: *special knowledge, criminal proceedings, pretrial investigation.*